

Agnieszka STEC

POLITYKA CZECHOSŁOWACJI WOBEC ZAGADNIENIA UKRAIŃSKIEGO W KONTEKŚCIE STOSUNKÓW CZECHOSŁOWACKO- POLSKICH W LATACH 1918–1938. ZARYS PROBLEMATYKI

Abstrakt

Zagadnienie ukraińskie stanowiło stały element w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939. Należy jednak postrzegać go w odpowiednich proporcjach na tle całokształtu skomplikowanego problemu wzajemnych relacji między tymi krajami. A były one uwarunkowane przede wszystkim przeciwstawnością celów polityki zagranicznej obu państw oraz sporami granicznymi. Ponadto Czesi byli przekonani, iż granice Polski są nietrwałe, zagrożone zarówno od wschodu, jak i zachodu. Polacy również uważali państwo czechosłowackie za sezonowe, narażone na separatyzmy wewnętrzne oraz zagrożone przez roszczenia niemieckie i węgierskie. Praga negatywnie postrzegała przyjazne stosunki węgiersko-polskie oraz zbliżenie Polski z Niemcami w 1934 r. Polska zaś stale protestowała przeciwko polityce asymilacyjnej wobec mniejszości polskiej na Śląsku Cieszyńskim. Czesi z kolei popierali wszelkie ruchy, które mogłyby rozsadzić Polskę od wewnątrz, a ich członkom udzielali schronienia na swoim terytorium. Polacy za to podsycali antyczeskie nastroje wśród nacjonalistów słowackich oraz wspierali ich dążenia separatystyczne. Oba kraje były do tego stopnia zantagonizowane, iż nie były w stanie współdziałać nawet wobec zagrożenia rewizjonizmem niemieckim i wypracować wspólnej polityki obronnej.

Słowa kluczowe: Czechosłowacja, Ukraina, II RP, zagadnienie ukraińskie.

1. Uwagi wstępne

W wyniku zawirowań wojennych oraz ustaleń pokojowych w Wersalu, w granicach nowo powstałego państwa czechosłowackiego znalazło się blisko pół miliona Ukraińców. Gros tej społeczności stanowili Rusini Karpaccy, ludność autochtoniczna zamieszkująca w liczbie 455 tysięcy¹ południowe stoki Karpat (tzw. Zakarpacie). Weszli oni w skład Czechosłowacji dobrowolnie, na zasadach federacyjnych, z perspektywą uzyskania szerokiej autonomii. Panowały tu silne tendencje moskalofilskie (rusofilskie), nie było rozwiniętego poczucia tożsamości

¹ О. Субтельний, *Україна. Історія*, Київ 1992, с. 388.

narodowej, a ponadto uwidaczniały się sympatie prowęgierskie². Osobną kilkudziesięcioletnią grupę tworzyli uchodźcy ukraińscy z Ukrainy Naddnieprzańskiej i Galicji Wschodniej³. Stanowili oni zasadniczo dwie odrębne zbiorowości emigracyjne, będące pozostałością politycznych i wojskowych organów Ukraińskiej Republiki Ludowej Symona Petlury oraz Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej Jewhena Petruszewycza. Do tego dochodziła spora liczba cywilnych uciekinierów, dla których pozostawanie na własnym terytorium narodowym, okupowanym przez obce organizmy państwowe, groziło poważnymi prześladowaniami. Uchodźcy byli w przeważającej większości ludźmi młodymi, wśród których ponad 80% stanowili wojskowi zwyciężonych armii obu państw ukraińskich⁴. Władze czechosłowackie internowały przybywających na ich terytorium żołnierzy, zarówno petlurowców⁵ jak i petruszewyczowców⁶, w specjalnych obozach (głównie w Německě Jablonné, Liberecu i Josefovie). Większość z nich przebywała tam prawie do końca 1923 roku, kiedy to obozy zostały oficjalnie zlikwidowane. Do liczby Ukraińców, którzy znaleźli się na terytorium Czechosłowacji należy dołączyć też niemałą grupę młodzieży z Polski, która przyjeżdżała tu na studia w uczelniach ukraińskich, przyciągana możliwością otrzymania stypendium i brakiem perspektyw we własnym kraju. Wobec wymienionych środowisk władze czechosłowackie prowadziły politykę zróżnicowaną, uzależnioną od sytuacji wewnętrznej oraz zewnętrznych uwarunkowań geopolitycznych⁷.

2. Zakarpacie – w poszukiwaniu tożsamości

Objęcie w posiadanie przez państwo czechosłowackie, w wyniku skomplikowanych zabiegów dyplomatycznych, zapóźnionego ekonomicznie i kulturowo terytorium dawnej Rusi Węgierskiej (inne stosowane nazwy to Ruś

² Szerzej zob.: *ibidem*, s. 387–390; L. Wasilewski, *Na Rusi Podkarpackiej*, „Przegląd Współczesny” 1926, t. 19, nr 56, s. 336–347; М. Болдижар, *Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин*, у 2-х ч., Ужгород 1993.

³ Roman Wysocki podaje, iż ich liczba w kulminacyjnym momencie mogła dochodzić nawet do 50 tys. osób. R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003, s. 65.

⁴ T. Dąbkowski, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*, Warszawa 1985, s. 189.

⁵ Petlurowcy – żołnierze Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (UNR), na czele której stał Ataman S. Petlura, a także zwolennicy jego polityki budowy niezależnej Ukrainy nad Dnieprem w oparciu o Polskę.

⁶ Petruszewyczowcy – żołnierze Ukraińskiej Halickiej Armii oraz zwolennicy polityki prezydenta Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZUNR) J. Petruszewycza, skierowanej na utworzenie niepodległego państwa na terytorium Galicji Wschodniej. Ta orientacja, głównie z powodu konfliktu interesów politycznych, była antypolska.

⁷ O polityce Czechosłowacji wobec zagadnienia ukraińskiego zob.: K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*, Wrocław 1974; Z. Sládek, J. Valenta, *Sprawy ukraińskie w czechosłowackiej polityce wschodniej w latach 1918–1922* [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały* 1968, t. 3, s. 137–169; О. Даниленко, *Чехословацька влада і українська еміграція в 1920-ті роки. Порозуміння і співпраця*, „Україна дипломатична” 2005, № 6, s. 576–587; С. Віднянський, *Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період* [w:] *Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки*, вип. 3, Київ 1993, s. 36–56; *Idem*, *Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918–1989 pp.)*, „Український історичний журнал” 1997, № 1, s. 43–61.

Podkarpacka lub Zakarpacie) było aktem zadziwiającym i szeroko dyskutowanym w kręgach politycznych ówczesnej Europy⁸. Tym bardziej, iż naturalnymi pretendentami do wchłonięcia tej ziemi byli zarówno Węgrzy z racji niepodważalnych związków historyczno-kulturowych, jak i Ukraińcy z powodu niezaprzeczalnego pokrewieństwa etniczno-językowego. Takie czynniki spajające nie występowały zaś w przypadku powiązania miejscowej ludności ani z Czechami ani ze Słowakami. Krył się jednak za tym pewien zamysł polityczny, wynikający z tradycji czeskiego panslawizmu i głęboko zakorzenionych sympatii prorosyjskich. Otóż politycy czechosłowaccy traktowali początkowo Zakarpacie jako pewnego rodzaju depozyt, który w dogodnych okolicznościach mogliby oddać Rosji. Byli oni bowiem przekonani, iż Galicja Wschodnia zostanie ostatecznie przyłączona do państwa rosyjskiego, poprzez wchłonięcie proklamowanego tu w listopadzie 1918 roku państwa ukraińskiego, a wtedy możliwe stałoby się osiągnięcie wspólnej granicy z Rosją, co umożliwiłoby nawiązanie szerokich obopólnych kontaktów gospodarczo-politycznych. Dodatkowym atutem posiadania tego terytorium było potraktowanie go jako bariery oddzielającej Polskę od jej tradycyjnego sojusznika – Węgier, a więc pewnego rodzaju osłabienie rywali z którymi Czechosłowacja miała poważne i nie do końca załatwione zatargi graniczne.

Ruś Podkarpacka stanowiła terytorium względnie jednolite narodowościowo. Jedyne na południowo-wschodnich obrzeżach kraju przeważali Węgrzy, obejmujący w sumie 22% ludności, na zachodzie zaś zamieszkiwało około 4% Czechów i Słowaków⁹. Rusini byli głównie ludnością wiejską bez wyraźnie skryształizowanej tożsamości narodowej¹⁰. Dlatego właśnie krzyżowały się tu od wieków najrozmaitsze trendy polityczne i kulturowe usiłujące wpływać na pozyskanie tej ludności. Swoje interesy widzieli tu, więc Węgrzy prowadzący intensywną madziaryzację, zwłaszcza wśród duchowieństwa i inteligencji, ale także moskalofile (rusofile) głoszący jedność wszystkich narodów Rusi. Ukrainofile z kolei stali na stanowisku odrębności etnicznej od Rosjan i wspólnoty kulturowo-językowej Zakarpacia z pozostałymi częściami ziem ukraińskich. Istniała jeszcze miejscowa orientacja rusinofilska dążąca, bez większych sukcesów, do rozwinięcia Rusinów w odrębny pełnowartościowy naród. Nakreślone tendencje były

⁸ Czechosłowacja aktywnie zabiegała o przychylność Rusinów Karpaccy dla kwestii włączenia terytorium przez nich zamieszkałego w obręb swojego kraju. Prezydent T. G. Masaryk spotkał się w Filadelfii 25 X 1918 r. z przywódcą emigrantów z Rusi Węgierskiej J. Żatkowiczem, któremu zaproponował pełną autonomię polityczną w granicach państwa czechosłowackiego. Czesi uzyskali także poparcie prezydenta T. W. Wilsona dla takiego rozwiązania. Opowiedziały się za nim również przedstawicielstwa polityczne Zakarpacia – Ruska Rada Narodowa (12 XI 1918 r.) oraz Centralna Ruska Rada Narodowa (8 V 1919 r.). Czechosłowacja włączyła też w skład swojej delegacji na konferencję pokojową w Paryżu przedstawiciele Rusi Podkarpackiej oraz rusińskiej emigracji amerykańskiej. Politycy czechosłowaccy wykorzystali ponadto w tej kwestii sprzyjającą atmosferę dla wcielania w życie zasady samostanowienia narodów o swoim losie oraz dążenia do ograniczenia roli Węgier w powojennej Europie. Szerzej zob.: idem, *Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття після першої світової війни*, „Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки” 2007, № 16, s. 106, 111–114.

⁹ L. Wasilewski, *op.cit.*, s. 339.

¹⁰ Zob.: I. Łysiak-Rudnycki, *Ukraina Karpacka: naród w poszukiwaniu swojej tożsamości* [w:] idem, *Między historią a polityką*, Wrocław 2012, s. 343–364.

umacniane i rozwijane w okresie międzywojennym przez przebywających na terytorium Czechosłowacji emigrantów zarówno rosyjskich jak i ukraińskich. Swoją rolę odgrywali też separatyści węgierscy wspierający poza zmadziaryzowaną inteligencją również opcję rusińską, dostrzegając główne niebezpieczeństwo dla własnych interesów w ukrainizacji bądź rusyfikacji tego terytorium. Sytuacja ta powodowała zamęt zwłaszcza w kwestii języka szkolnictwa miejscowego, który oscylował między miejscowym dialektem zmieszonym ze staro-cerkiewnosłowiańskim lub tą samą konfiguracją z dodatkiem rosyjskiego (tzw. *jazyczije*), a ukraińskim i czystym rosyjskim. Władze czechosłowackie popierały w różnych okresach czasu wszystkie wymienione opcje z wyjątkiem prowęgierskiej.

Po ostatecznym włączeniu *de iure* Galicji Wschodniej do II Rzeczypospolitej (15 III 1923 r.), a tym samym upadku koncepcji wspólnej granicy czechosłowacko-rosyjskiej, władze Czechosłowacji stopniowo zmieniały politykę i plany wobec Rusi Podkarpackiej. Postanowiono mianowicie, opierając się na nie do końca wykrystalizowanym poczuciu tożsamości narodowej ludności tam zamieszkałej, najpierw wzmocnić jej lojalność i przywiązanie do państwa, a następnie rozpocząć powoli wdrażanie polityki asymilacyjnej¹¹. Także większa część społeczeństwa czeskiego opowiedziała się za bezwarunkową czechizacją tych terenów, a tym samym umocnieniem tam własnej roli zanim zrobią to Słowacy¹². Ten nurt polityczny potwierdził minister spraw zagranicznych Czechosłowacji Edvard Beneš, który wizytując Ruś Podkarpacką, 3 V 1934 r. w Użhorodzie stwierdził: „Czechosłowacja, która weszła w posiadanie tego kraju na podstawie decyzji Konferencji Pokojowej, nigdy nie wyrzeknie się Rusi Podkarpackiej. Nie dopuści do żadnego rewizjonizmu i wraz z narodem karpatoruskim bronić będzie kraju tego do ostatniej kropli krwi...”¹³.

W celu realizacji tej polityki władze zamierzały przede wszystkim:

- popierać poczucie odrębności kulturowo-językowej Rusinów Karpackich, zarówno od Rosjan jak i Ukraińców;
- nie dopuścić do wejścia w życie pełnej autonomii Zakarpacia¹⁴;
- osłabić tendencje prowęgierskie, występujące zwłaszcza wśród duchowieństwa unickiego;
- nie dopuścić do ukrainizowania tutejszej ludności przez emigrantów ukraińskich;

¹¹ Zob.: L. Wasilewski, *op.cit.*, s. 342–347.

¹² Część powiatów zachodnich Rusi Podkarpackiej włączono do Słowacji. W przypadku, więc powołania autonomii Zakarpacia zostałyby one z niej wyłączone. Na tym terenie prowadzono intensywnie słowacczenie ludności miejscowej. Np. na preszowszczyźnie inspektorat szkolny polecił wykładać religię greckokatolicką w języku słowackim. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (CA MSWiA), *Sprawozdania z życia mniejszości narodowych*, sygn. K-674/I-35, k. 11–12.

¹³ CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/II-34, k. 13.

¹⁴ Dekret rządu Czechosłowacji z 20 II 1920 r. gwarantował powstanie autonomii terytorialnej Rusi Podkarpackiej z własnym językiem urzędowym, sejmem i gubernatorem oraz odpowiednią reprezentacją Rusinów w parlamencie czechosłowackim. Postanowienia te zrealizowano tylko częściowo.

- sprzyjać osadnictwu czeskiemu na terenie Rusi Podkarpackiej oraz obsadzaniu urzędów w administracji terenowej tej prowincji Czechami.

Równocześnie jednak państwo czechosłowackie wdrożyło działania zmierzające do podniesienia poziomu życia na Zakarpaciu i przynajmniej częściowego zrównania go z resztą kraju. Do połowy lat trzydziestych rząd wyłożył ponad półtora miliarda koron czeskich na rozwój ekonomiczno-infrastrukturalny tej prowincji¹⁵. Wydano też zarządzenie, aby ziemię z parcelowanych majątków węgierskich przekazywać ludności miejscowej. Utworzono również dobrze rozgałęzioną sieć szkół różnych szczebli. Działały tu ponadto prężnie, dotowane przez państwo, towarzystwa kulturalno-oświatowe: galicyjska „Proswita” i rusińskie Towarzystwo im. A. Duchnowicza¹⁶.

Warto w tym miejscu przytoczyć pewne fakty obrazujące jak w praktyce wyglądało wdrażanie polityki czechizacji na Rusi Podkarpackiej. Otóż w 1926 roku rząd wydał rozporządzenie wprowadzające na tym terytorium język czeski jako urzędowy, co było niezgodne z ustawą o autonomii tej prowincji. Zakazano też administracyjnie stosowania wobec ludności rusińskiej określeń typu: „Ukrainiec” i „ukraiński”¹⁷. Władze nakłaniały ponadto rdzennych Czechów do osiedlania się na Zakarpaciu, stosując różne, najczęściej materialne zachęty. Do połowy lat dwudziestych udało się sprowadzić około 40 tysięcy ludności czeskiej¹⁸. Byli to głównie urzędnicy oraz nauczyciele, czyli grupy uprzywilejowane na tle przeważającej chłopskiej masy miejscowych Rusinów. Utworzono dla nich odrębne szkolnictwo, choć aż 30 tys. dzieci rusińskich nie uczęszczało do szkół powszechnych z powodu braku takich placówek w rejonach ich zamieszkania¹⁹. Generalnie instytucje oświatowe na Zakarpaciu, stosując się do dyrektyw rządowych, początkowo popierały używanie dialektu miejscowego jako języka wykładowego w szkołach, a następnie zaczęto stopniowo je utrakwizować²⁰. Wywierano ponadto naciski na rodziców, aby posyłali dzieci do szkół czeskich. Rozpoczęto też proces zastępowania dotychczasowych nauczycieli rusińskich Czechami. Powyższe posunięcia władz czechosłowackich zostały ostro potępione przez społeczność ukraińską w Polsce na łamach największych dzienników: „Diło” (8 V 1936) oraz „Nowyj Czas” (7 V 1936).

Równocześnie władze rozpoczęły stopniowe rugowanie wpływów ukraińskich z Rusi Podkarpackiej. Chodziło przede wszystkim o oczyszczenie szkolnictwa z nauczycieli Ukraińców, ale także ograniczenie agitacji politycznej i narodowej uchodźców galicyjskich oraz likwidację propagandy nacjonalistycznej na tym

¹⁵ С. Віднянський, *Українське питання...*, *op.cit.*, s. 54.

¹⁶ „Proswita” i Towarzystwo im. A. Duchnowicza otrzymały w 1936 r. po 30 tysięcy koron czeskich zapomogi, która miała być wypłacana także przez kolejnych 20 lat. Dodatkowo „Proswita” otrzymała ze Skarbu Państwa pożyczkę w wysokości 1 mln koron czeskich. CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/III-36, k. 17–18.

¹⁷ CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/II-36, k. 13.

¹⁸ L. Wasilewski, *op.cit.*, s. 346.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ O stopniowej czechizacji szkolnictwa powszechnego zob. CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/III-35, k. 16.

terenie. Pomimo to jednak ruch ukrajinofilski na Zakarpaciu cechowała nadal tendencja wzrostowa. Na przykład, według danych z 1934 roku, w języku ukraińskim rozpowszechniano tam legalnie ponad dwadzieścia czasopism, podczas gdy czeskich było jedynie trzy²¹. Funkcjonowało też bez większych przeszkód galicyjskie towarzystwo kulturalno-oświatowe „Proswita”. Choć znajdowało się ono pod wpływem ukrajinofilów, było subwencionowane przez państwo i otrzymywało rządowe pożyczki²². Posiadało ono w pierwszej połowie lat trzydziestych 8 filii i aż 192 czytelnie²³, co stanowiło jednak jedynie około jednej trzeciej czytelnii Towarzystwa im. A. Duchnowicza, będącego zapleczem ruchu rusofilskiego²⁴. Powyższe dane w pewnym stopniu zaprzeczają zarzutom wysuwanym wobec władz Czechosłowacji przez zukrainizowaną młodą inteligencję zakarpacką. Protestowała ona bardzo ostro głównie przeciwko hamowaniu narodowych wpływów ukraińskich na Zakarpaciu oraz popieraniu prób sztucznego tworzenia narodowości rusińskiej²⁵.

Rząd Czechosłowacji stale odwlekał decyzję o wprowadzeniu autonomii na Rusi Podkarpackiej. Pretekstem do takiego postępowania był brak konsensusu między orientacjami rusofilską, rusińską a ukrajinofilską oraz obawa, iż w przypadku powołania Sejmu Krajowego władzę mogą przejąć Węgrzy i zmadziaryzowana inteligencja. Jednakże Narodowej Centralnej Ruskiej Radzie udało się wypracować kompromis i opracować wspólny projekt autonomii, który przedłożono władzom w 1936 roku²⁶. Wystosowano w nim następujące żądania:

- przekazać natychmiast całą władzę w kraju gubernatorowi, a zwłaszcza podporządkować mu cały zarząd kraju zamieszkałego przez Rusinów (Ukraińców).
- Zaprowadzić małoruski (ukraiński) język w całej administracji kraju (szkoły, administracja, sądy itd.).
- Przystąpić natychmiast do przygotowania wyborów do Sejmu Krajowego, aby do 20 stycznia mógł on rozpocząć pracę.
- Przyłączyć do autonomicznego kraju sąsiednie powiaty, które obecnie należą do Słowacji w ilości szesnastu.

Przeciwko takiemu projektowi autonomii zaprotestowały masowo organizacje czeskie z Rusi Podkarpackiej a także Słowacy. Opowiedziano się wręcz za ograniczeniem uprawnień gubernatora do decyzji jedynie w sprawach językowych i wyznaniowych²⁷. Zwracano też uwagę na niezgodność z konstytucją Czechosłowacji pewnych punktów tego projektu.

²¹ CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/I-34, k. 14.

²² Zob. przypis 15.

²³ CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/I-34, k. 14.

²⁴ Dane za: W., *Kronika kulturalna*, „Ruch Słowiański” 1932, R. V, nr 3, s. 38.

²⁵ Zob. tezy zawarte w *Rezolucji Sojuzu Podkarpackich Ukraińskich Studentów w Pradze przeciwko denacjonalizacji i głodowi* w: CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/II-32, k. 14–15 oraz sprawozdanie z Kongresu Studentów w Użhorodzie 28 VI 1936, CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/II-36, k. 17.

²⁶ CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/III-36, k. 16–17.

²⁷ *Ibidem*, k. 17.

Sytuacja na korzyść Rusinów Karpaccich zmieniła się dopiero po układzie monachijskim i rozbiore Czechosłowacji w 1938 roku²⁸. Lider ruchu narodowego ks. Awgustyn Wołoszyn²⁹ wykorzystując słabość ówczesnych władz czechosłowackich doprowadził, przy poparciu Niemiec hitlerowskich, do ustanowienia najpierw pełnej autonomii, co prawda terytorialnie okrojonej na korzyść Węgier³⁰, ale z własną armią i rządem, a następnie namiastki niezależnego państwa Karpacciej Ukrainy (14 III 1939 r.)³¹. Był to ważny sygnał dla wszystkich Ukraińców, którzy uznali go za pierwszy krok na drodze do utworzenia niepodległej i zjednoczonej Ukrainy. Ten twór państwowy nie miał jednak żadnych szans na przetrwanie, utrzymał się tylko cztery dni, kiedy to Zakarpacie zostało zajęte przez wojska węgierskie, które ustanowiły w nim własną władzę. Dążenia separatystyczne Rusinów Karpaccich stanowiły rezultat zwycięstwa ukraińskich tendencji narodowych wśród tej ludności, do pobudzania których przyczyniła się niewątpliwie aktywna praca ukrainizacyjna prowadzona przez Ukraińców – głównie emigrantów z ziem polskich. Była to także przegrana polityki Czechosłowacji wobec Zakarpacia i całkowite fiasko jej programu czechizacji ludności tam zamieszkałej.

3. Wsparcie dla emigracji ukraińskiej

Politycy czechosłowaccy postrzegali zagrożenie ukraińskie poprzez pryzmat aktualnie prowadzonej polityki wobec Rosji i to zarówno „białej”, jak i bolszewickiej. Kwestia ta stanowiła dla nich wyłącznie pochodną całokształtu problemów rosyjskich, z czego nie do końca zdawali sobie sprawę ukraińscy działacze emigracyjni, szukający w Czechosłowacji poparcia dla własnego interesu narodowego. Przywódcy państwa czechosłowackiego – prezydent Tomáš Masaryk

²⁸ Szerzej zob.: H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 2003, s. 316–327.

²⁹ Awgustyn Wołoszyn (1874–1945) – ksiądz grekokatolicki, pedagog, autor kilkudziesięciu podręczników, przede wszystkim gramatyk opisujących dialekt Rusinów Karpaccich. Szeroko znany z działalności politycznej. Poparł przyłączenie Zakarpacia do Czechosłowacji, potem poświęcił się pracy na rzecz uzyskania autonomii dla tej prowincji. Był posłem do parlamentu czechosłowackiego. Odegrał dużą rolę w budzeniu świadomości narodowej Rusinów Karpaccich. Uznał, iż warto oprzeć dążenia do samodzielności Zakarpacia na III Rzeszy. Po rozpadzie Czechosłowacji stanął na czele autonomii Rusi Podkarpacciej jako premier, a następnie wybrano go prezydentem niepodległej Ukrainy Karpacciej. Po zajęciu ziem nowo powstałego państwa przez Węgry osiadł na stałe w Pradze, gdzie został wykładowcą Ukraińskiego Wolnego Uniwersytetu, a potem jego rektorem. Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Pragi aresztowano go i wywieziono do Moskwy, gdzie zmarł w więzieniu na Butyrkach.

³⁰ W wyniku tzw. arbitrażu wiedeńskiego (2 XI 1938) Węgry przyłączyły do swojego kraju m.in. południowo-wschodni pas Zakarpacia z miastami Użhorod i Mukaczewo. Stanowiło to ok. 12% terytorium Rusi Podkarpacciej zamieszkałego przez 175 tys. ludności. Dane za: С. Віднянський, *Закарпаття-Подкарпатська Русь від здобуття автономії до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України)*, „Україна ХХ ст. Культура, ідеологія, політика” 2009, № 15, с. 194.

³¹ Szerzej zob.: *ibidem*, с. 184–207. П. Стерчо, *Карпато-Українська Держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців*, Львів 1994; М. Вегеш, *Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті*, у 2-х т., Ужгород 1997; *idem*, *Карпатська Україна і Німеччина 1938–1939 років*, Ужгород 1996.

oraz premier i minister spraw zagranicznych Edvard Beneš³² uważali, iż dla zachowania równowagi geopolitycznej w Europie konieczne jest istnienie silnej i Wielkiej Rosji, dającej parasol ochronny mniejszym krajom słowiańskim przed ekspansją niemiecką i stanowiącej dla niej odpowiednią przeciwwagę. Tak projektowane państwo rosyjskie, aby zachować potęgę, musiało posiadać – ich zdaniem – ziemie ukraińskie. Oczywiście, jako demokraci, nie odmawiali oni Ukraińcom prawa do rozwoju narodowo-kulturalnego, jednak ich byt polityczny widziano tylko jako autonomię w ramach federacji rosyjskiej. Nie było mowy o jakimkolwiek rzeczywistym poparciu dla ukraińskich dążeń separatystycznych i państwowotwórczych³³. Obawiano się ponadto, iż w przypadku uzyskania niepodległości Ukraina może stać się wyjątkowo podatna na wpływy niemieckie³⁴. Takie stanowisko wobec kwestii ukraińskiej popierały także kraje Ententy³⁵. Jeśli chodzi o Galicję Wschodnią to ČSR nie uznawała ani niezawisłej władzy Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZUNR) nad tym terytorium³⁶, ani też pretensji Polski do tej prowincji. Twierdzono, iż Ukraińcy galicyjscy mają prawo zjednoczyć się z resztą ziem ukraińskich, a tym samym wejść w skład rosyjskiego państwa federacyjnego³⁷.

Politycy czechosłowaccy początkowo sądzili, iż władza bolszewicka w Rosji długo się nie utrzyma i w dogodnym momencie będzie możliwa odbudowa Wielkiej Rosji, już nie carskiej, ale opartej o ideały demokratyczne i zorganizowanej na zasadach federacyjnych. Tej wizji miał służyć powołany w 1921 roku specjalny program rządowy, znany pod nazwą „Rosyjskiej Akcji Pomocowej” (*Ruská pomocná akce*). W jego ramach udzielano wszechstronnego wsparcia uchodźcom z ziem byłego imperium rosyjskiego, w tym uciekinierom z terenów ukraińskich (także z Galicji Wschodniej)³⁸. Z tej grupy osób wyjątkowo życzliwie traktowano inteligencję, artystów, naukowców i działaczy politycznych, umożliwiając im pracę i dalszy rozwój oraz młodzież, której dawano szansę nauki i szczodre stypendia. W

³² W l. 1935–1938 pełnił on funkcję prezydenta ČSR, po rezygnacji T. Masaryka.

³³ Dlatego T. Masaryk bardzo negatywnie odniósł się do ogłoszenia pełnej niepodległości w IV Uniwersale Ukraińskiej Centralnej Rady (22 I 1918) oraz podpisania przez polityków ukraińskich pokoju brzeskiego (9 II 1918). Zob. C. Віднянський, *Українське питання...*, *op.cit.*, s. 46–47.

³⁴ Podobny pogląd wyrażał Roman Dmowski. Por. R. Dmowski, *Kwestia ukraińska*, 1930, CA MSWiA, sygn. K-458, k. 4–12; też <<http://geopolityka.net/roman-dmowski-kwestia-ukrainska-cz-3/>> (8.01.2014).

³⁵ Na przykład na konferencji pokojowej w Wersalu sprawa ukraińska nie była w ogóle rozpatrywana samodzielnie, ale stanowiła jedną z kwestii ogólnorosyjskich (UNR) bądź traktowano ją jako szersze zagadnienie wchodzące w skład spadku po monarchii Habsburgów (Galicja Wschodnia). Szerzej zob. P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Warszawa 1995.

³⁶ Czechosłowacja zgodziła się co prawda na wymianę misji dyplomatycznych z ZUNR pod koniec 1918 r. oraz z UNR na początku 1919 r. Były to jednak posunięcia pragmatyczne, mające na celu głównie nawiązanie współpracy gospodarczej. Uważano bowiem, iż wszelkie umowy podpisane z Ukraińcami będą obowiązywały także wtedy, gdy wejdą oni w skład Rosji. Pewne znaczenie odgrywał także fakt, iż oba państwa ukraińskie prowadziły wtedy działania wojenne przeciwko Polsce, której plany ułożenia ładu geopolitycznego w Europie Wschodniej stały w sprzeczności z wizją ČSR.

³⁷ 22 I 1919 r. nastąpił krótkotrwały akt zjednoczenia obu funkcjonujących państw ukraińskich – UNR i ZUNR.

³⁸ Politycy czechosłowaccy traktowali pojęcie „ziemie ukraińskie” jako obejmujące także tereny Galicji Wschodniej i całego Wołynia.

zamyśle autorów projektu mieli oni stanowić przyszłe kadry dla nowej Rosji. O znaczeniu tego programu dla władz czechosłowackich świadczył jego wysoki budżet. Do 1937 roku przeznaczono na jego realizację z kasy państwowej ponad pięćdziesiąt miliardów koron czeskich³⁹. Nadzór nad funkcjonowaniem programu sprawował bliski współpracownik T. Masaryka i E. Beneša – Václav Girsá, wiceminister spraw zagranicznych ČSR odpowiedzialny za sprawy wschodnie, późniejszy ambasador czechosłowacki w Polsce, znany ze swojego antypolskiego nastawienia.

Władze Czechosłowacji wspierały emigrację ukraińską przebywającą na swoim terytorium głównie poprzez wspomniany wyżej rosyjski program pomocowy. Do tego dochodziły również drobne dotacje celowe (np. na wydawnictwa, konferencje, stowarzyszenia) pochodzące ze specjalnego funduszu prezydenta T. Masaryka. Należy dodać, iż stosunek państwa czechosłowackiego do poszczególnych odłamów wychodźstwa ukraińskiego był zróżnicowany, co w oczywisty sposób przekładało się na stopień udzielanej pomocy i ułatwienia w działalności politycznej⁴⁰. Było to uwarunkowane zarówno czynnikami zewnętrznymi (aktualnie prowadzona polityka wobec Polski i ZSRR), jak i wewnętrznymi (sytuacja na Zakarpaciu).

Emigranci ukraińscy zasadniczo dzielili się na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowili uchodźcy z ziem byłej Rosji carskiej. Wśród nich znaleźli się też żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (UNR), którzy wycofując się przed napierającą Armią Czerwoną przekroczyli granicę czechosłowacką. Do tej grupy dołączyli później wojskowi z polskich obozów internowania, szukający lepszych warunków przetrwania na emigracji. Zrzeszali się oni w organizacjach społecznych, jak np.: Związku Stowarzyszeń Byłych Żołnierzy Armii UNR w Czechosłowacji, Związku Oficerów Armii Ukraińskiej i Ukraińskim Towarzystwie Wojskowo-Historycznym. Panowało wśród nich poczucie klęski i zagubienia oraz dezorientacji politycznej. Powszechne było pytanie – co dalej? Czy idea budowy niezależnej Ukrainy nad Dnieprem przy pomocy Polaków nie została zdezawuowana podczas obrad ryskich? Czy Petlura ma rację trwając nadal przy Polsce? Te wątpliwości i nastroje antypolskie były po cichu podsycane przez Czechów. Jednakże zostały one szybko zduszone przez przybywających z terenu państwa polskiego emisariuszy Głównego Atamana. W związku z tym, iż Czechosłowacja dążyła do ułożenia dobrych relacji z ZSRR oraz nawiązała stosunki z Ukrainą Radziecką⁴¹, nie mogła popierać żadnych ruchów i inicjatyw antyradzieckich, a taka była właśnie wymowa politycznych działań emigracji uenerowskiej. A ponadto Czesi nie sprzyjali petlurowcom ze względu na ich sympatie i powiązania z Polską. Nie można było,

³⁹ С. Віднянський, *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словацьчині: Український вільний університет (1921–1945)*, Київ 1994, с. 31.

⁴⁰ О różnicach w traktowaniu internowanych żołnierzy armii UNR i ZUNR zob.: М. Павленко, *Ставлення Чехословацької влади до інтернованих частин української галицької Армії*, „Проблеми Слов’янознав-ства” 1999, вип. 50, с. 187–188.

⁴¹ 6 VI 1922 r. podpisano w Pradze tymczasową umowę handlową między USRR i ČSR. Zawierała ona także zapisy o zachowaniu neutralności w razie wojny któregoś z nich z krajem trzecim, a także niepodejmowaniu współpracy i niepopieraniu organizacji i osób, które mają na celu walkę przeciw rządowi drugiego kraju. С. Віднянський, *Українське питання...*, *op.cit.*, с. 49–50.

więc włączyć ich do „gry” przeciwko państwu polskiemu, jak robiono to z ukraińskimi emigrantami z Galicji Wschodniej.

Drugą grupę uchodźców na terenie Czechosłowacji stanowili żołnierze Ukraińskiej Halickiej Armii (UHA), którzy brali udział w walkach polsko-ukraińskich o Galicję Wschodnią. Po przegranej wojnie z Polakami, w obawie przed represjami, a także nie chcąc poddać się władzy państwa polskiego w spornej prowincji, wybrali emigrację. Było ich około 12 tysięcy⁴². Do tego grona należy włączyć także działaczy Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZUNR) oraz pewną liczbę intelektualistów i naukowców przebywających wcześniej w Wiedniu. Internowane oddziały wojskowe były wykorzystywane przez Czechów w 1919 roku do wygaszenia węgierskich ognisk rewolucyjnych na południu Słowacji⁴³. Zaś uchodźcy cywilni znaleźli pracę w administracji czechosłowackiej i oświacie, zwłaszcza w zamieszkałej przez Polaków części Śląska Cieszyńskiego i na Zakarpaciu⁴⁴. Ze środowiska emigrantów ukraińskich z Galicji Wschodniej wykształciły się później organizacje niepodległościowe – Ukraińska Organizacja Wojskowa (UWO) i Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN)⁴⁵. Państwo czechosłowackie zdawało sobie sprawę, iż ich działalność skierowana jest przeciwko Polsce i nie tylko je popierało, ale też wykorzystywało do własnych celów politycznych.

Koordinacją akcji pomocowej, a także kontaktami między ukraińską społecznością emigracyjną a władzami Czechosłowacji zajmował się powołany w 1921 roku Ukraiński Komitet Społeczny (*Ukraiński Hromadський Komitet*)⁴⁶. Na jego czele stanął Mykyta Szapował, były członek Ukraińskiej Centralnej Rady i minister w rządzie UNR, posiadający dobre kontakty z politykami czechosłowackimi⁴⁷. Poza wykonywaniem podstawowych funkcji polegających na zabezpieczeniu bytu materialnego uchodźców (mieszkanie, praca, zasiłki) Komitet stał się inicjatorem działań skierowanych na zachowanie tożsamości narodowej oraz podtrzymanie ducha patriotyzmu w tym środowisku, a także propagowanie spraw ukraińskich wśród społeczeństwa i polityków czechosłowackich. Służyły temu celowi liczne wydawnictwa⁴⁸, czytelnie, imprezy okolicznościowe,

⁴² R. Wysocki, *op.cit.*, s. 65.

⁴³ М. Павленко, *op.cit.*, c. 185.

⁴⁴ T. Masaryk zamierzał obsadzić stanowiska w administracji Śląska Cieszyńskiego najbliższymi współpracownikami prezydenta ZUNR J. Petruszewycza, co miało uderzyć w Polaków tam zamieszkałych. Potem wycofał się z tego pomysłu. A. A. Zięba, *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)*, Kraków 2010, s. 140.

⁴⁵ O działaniach UWO i OUN skierowanych przeciwko państwu polskiemu zob.: A. Stec, *Ukraińska irredenta w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym [w:] Czas i przestrzeń. Czynniki geograficzne w badaniu przeszłości*, red. L. Sykulski, Częstochowa 2013, s. 21–54.

⁴⁶ Komitet został rozwiązany przez władze czechosłowackie w 2 poł. 1925 r., a na jego miejsce powołano szereg mniejszych stowarzyszeń, które jednak nie odgrywały większej roli w środowisku emigracji ukraińskiej.

⁴⁷ Szerzej na temat działalności politycznej M. Szapowała zob.: T. Stryjek, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji*, Wrocław 2000, s. 260–272.

⁴⁸ Ukazywało się np. około stu gazet i czasopism. O. Сухобокова, *Український культурно-освітній осередок у Чехо-Словацькій Республіці у 1920-х рр.*, „Історія України” 2012, № 41–42, s. 7.

stowarzyszenia kulturalne i oświatowe⁴⁹ itp., a przede wszystkim szkoły wyższe, które w założeniu miały kształcić nową inteligencję ukraińską, przyszłe kadry dla niezależnej Ukrainy. Dzięki tym działaniom Praga stała się największym centrum życia naukowego, kulturalnego i politycznego Ukraińców na emigracji, które – przez dłuższy okres czasu – mogło rozwijać się zupełnie swobodnie, bez jakiegokolwiek ingerencji ze strony państwa czechosłowackiego.

Przy wsparciu władz Czechosłowacji, utworzono na potrzeby emigrantów dwie zawodowe szkoły wyższe – Wyższy Instytut Pedagogiczny im. M. Drahoňanowa w Pradze (1923 r.) oraz Ukraińską Akademię Gospodarczą w Podiebradach (1922 r.). Uzupełniał je zaoczny Ukraiński Uniwersytet Robotniczy (1927 r.), posiadający także swoje przedstawicielstwa w Europie i za oceanem⁵⁰. Jednakże placówką, która odegrała największą rolę naukowo-kulturową w życiu nie tylko diaspory ukraińskiej, ale także Ukraińców z Zakarpacia oraz Galicji Wschodniej z Wołyniem, był przeniesiony z Wiednia do Pragi w 1921 roku Wolny Uniwersytet Ukraiński. Stało się to możliwe dzięki osobistym kontaktom władz tej uczelni (O. Kołessa, S. Dnistriański, I. Horbaczewski) z prezydentem T. Masarykiem⁵¹. Choć placówka ta funkcjonowała jako instytucja prywatna, to jej program i działalność ściśle nadzorowało czechosłowackie ministerstwo szkolnictwa i oświaty. Otrzymywała ona stałą subwencję rządową, pokrywającą w pełni koszty jej utrzymania aż do końca istnienia I Republiki Czechosłowackiej. Dodatkowo władze uczelni pozyskiwały fundusze na konferencje, wydawnictwa itp. ze specjalnego subsydium prezydenckiego oraz od rządu czechosłowackiego⁵².

Wspomniane szkoły wyższe posiadały znakomitą kadre naukowo-dydaktyczną, wysoce cenioną przez badaczy czeskich, która w wielu wypadkach współpracowała z Uniwersytetem Karola. Wśród grona profesorskiego znajdujemy takie nazwiska, jak: Stepan Rudnycki, Dmytro Doroszenko, Iwan Szowheniw, Dmytro Antonowycz, Ołeksandr Kołessa, Stepan Smal-Stocki, Wadym Szerbakiwskyj. Później niektórzy z nich włączyli się w proces ukrainizacji na Ukrainie Radzieckiej, inni zaś zasilili kadre Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie⁵³.

Wspomniane uczelnie przyciągały rzesze studentów, którym władze ČSR hojnie fundowały stypendia. Studiowali tu m.in. czołowi poeci i pisarze ukraińscy tego okresu: Jewhen Małaniuk, Ołena Teliha i Ułas Samczuk. Z możliwości nauki w Czechosłowacji korzystali również Ukraińcy z Polski, którzy na terenie II Rzeczypospolitej nie posiadali własnego uniwersytetu, choć się go usilnie

⁴⁹ Funkcjonowały tu m.in.: Ukraińskie Narodowe Muzeum-Archiwum, Muzeum Walki Wyzwoleńczej Ukrainy, Związek Ukraińskich Dziennikarzy i Pisarzy na Obczyźnie.

⁵⁰ Szerzej zob.: *ibidem*, s. 5–6.

⁵¹ O kulisach przeniesienia Wolnego Uniwersytetu Ukraińskiego z Wiednia do Pragi zob. doc. *Звернення Ради університету до Президента Чехословацької Республіки Масарика Т. про дозвіл на переміщення університету з Відня до Праги та про надання йому матеріальної допомоги, Відень 17 березня 1921 р.* [w:] С. Віднянський, *Культурно-освітня...*, *op.cit.*, s. 76–78.

⁵² O źródłach finansowania uniwersytetu zob. *ibidem*, s. 30–31.

⁵³ Kadra uczelni ukraińskich w Czechosłowacji zasiła także powstały w 1940 r. w Warszawie Ukraiński Instytut Czarnomorski, a pewne koncepcje naukowe przez nią wypracowane stały się fundamentem późniejszej myśli geopolitycznej jego twórcy Jurija Łypy. Zob. szerzej hasła do *Leksykonu geopolityki* (Czarnomorska doktryna, Łypa Jurij, Ukraiński Instytut Czarnomorski) autorstwa A. Stec zam. w „Przeglądzie Geopolitycznym” (2012, nr 5, s. 109–111, 126–133, 165–166).

domagali, a liczne restrykcje uniemożliwiały wielu osobom wstępować na Uniwersytet Lwowski im. Jana Kazimierza. Oczywiście fakt ten był nagłaśniany propagandowo, zarówno przez emigrantów galicyjskich jak i władze czechosłowackie.

W latach trzydziestych powoli następują zmiany w stosunku władz czechosłowackich do wychodźstwa ukraińskiego. Stopniowo wycofują się one z zakresu udzielanej pomocy finansowej dla emigracyjnych instytucji i stowarzyszeń kulturalno-oświatowych, co prowadzi do ograniczenia ich działalności, a w niektórych wypadkach nawet jej zaniechania. Staje się to między innymi główną przyczyną upadku dwu ważnych placówek kształcących Ukraińców w zawodach nauczycielskich i techniczno-ekonomicznych: Instytutu Pedagogicznego im. M. Drahoňanowa (1933 r.) oraz Ukraińskiej Akademii Gospodarczej (1935 r.). Zasadniczy wpływ na zwrot w polityce ukraińskiej Czechosłowacji miały następujące czynniki:

- W polityce wewnętrznej ČSR zaczyna dominować pogląd, iż należy porzucić myśl o budowie nowej demokratycznej Rosji i dostosować działania zewnętrzne do istniejącej sytuacji geopolitycznej. Wiązało się z tym osłabienie poparcia i znaczne ograniczenie, a nawet postulowanie całkowitej likwidacji, programu rosyjskiej akcji pomocowej, zwłaszcza iż stanowił on duże obciążenie dla budżetu państwa.
- W polityce zewnętrznej Czechosłowacji następuje, zbieżnie z tendencjami panującymi w ówczesnej Europie, zbliżenie z ZSRR. W 1934 r. nawiązano obustronne stosunki dyplomatyczne, a rok później podpisano układ o pomocy wzajemnej⁵⁴.
- Narastające zagrożenie rewizjonizmem niemieckim. W tym kontekście zaniepokojenie władz ČSR budziły kontakty czołowych przedstawicieli emigracji ukraińskiej z Niemcami, a także znaczna pomoc udzielana przez ten kraj ruchowi niepodległościowo-nacjonalistycznemu Ukraińców.
- Wpływ emigracji ukraińskiej na sytuację narodowo-kulturową na Zakarpaciu, w kierunku umacniania nurtu ukrainofilskiego, a także jej wsparcie polityczne dla działań na rzecz autonomii tej prowincji. Władze czechosłowackie obawiały się zwłaszcza podsycania przez Ukraińców tendencji separatystycznych na tym terytorium.

Politycy czechosłowaccy zbyt późno zorientowali się, iż nieograniczona i w istocie rzeczy niekontrolowana działalność emigracji ukraińskiej na terenie ich własnego państwa stwarza zagrożenie dla stabilności wewnętrznej ČSR oraz jej spójności terytorialnej. Zdali oni sobie z tego sprawę wtedy, gdy już zapoczątkowanych procesów ukraińskiego odrodzenia narodowego na Zakarpaciu nie można było zatrzymać. Paradoksem jest to, iż działania, których finałem było proklamowanie państwa Karpackiej Ukrainy władze Czechosłowacji bezrefleksyjnie wspierały finansowo praktycznie do końca. Przy tym Ukraińcy nigdy nie ukrywali, iż dążą do niepodległości i jedności wszystkich ziem uznawanych za ukraińskie, w tym także Rusi Podkarpackiej. Temu długofalowemu celowi służyła cała ich działalność na wychodźstwie.

⁵⁴ Szerzej zob.: H. Batowski, *op.cit.*, s. 227.

4. Polacy wobec zagadnienia ukraińskiego w ČSR

II Rzeczypospolita żywo interesowała się kwestią ukraińską na terenie Czechosłowacji. Zbierano i analizowano na bieżąco informacje zarówno na ten temat sytuacji na Zakarpaciu, jak i działalności społeczności emigracyjnej⁵⁵. Obawiano się bowiem bardzo wpływu zachodzących w tych środowiskach procesów na życie mniejszości ukraińskiej w Polsce, a zwłaszcza na stosunki wzajemne między tą narodowością a państwem polskim.

Aby zrozumieć wagę tego zagadnienia dla Polaków należy zwrócić uwagę na kilka podstawowych faktów. Otóż w skład powojennej Rzeczypospolitej weszło, wbrew własnej woli, około 5,5 miliona ukraińskiej ludności autochtonicznej⁵⁶. Zamieszkiwała ona w większości w sposób zwarty kilka południowo-wschodnich województw kresowych, graniczących z Ukrainą Radziecką, Rumunią i Czechosłowacją. Cechowało ją wysokie poczucie świadomości narodowej oraz dobre zorganizowanie polityczno-społeczno-kulturalne⁵⁷. Jeśli chodzi o jej ukierunkowanie polityczne to – bez względu na różnice światopoglądowe – powszechnie popierała ona postulat budowy *samostijnej* i *sobornej* Ukrainy w bliżej nieokreślonej przyszłości. Wobec Rzeczypospolitej gros tej ludności była wrogo nastawiona, a władzę polską traktowała jako siłą narzuconą i tymczasową „okupację”. Geneza takiej postawy Ukraińców leżała w przegranej z Polakami wojnie o Galicję Wschodnią (1918–1919). Krótkotrwałe posiadanie własnego państwa – ZUNR stanowiło ten czynnik psychologiczny, który rzutował przez cały okres międzywojenny na niemożność pogodzenia się z faktem przynależności terytorium spornej prowincji do Polski. Sytuacja ta generowała nastawienie opozycyjne, nierzadko skrajnie antypolskie, wśród tej społeczności. Władze bezskutecznie usiłowały wpłynąć na zmianę tych tendencji, proponując różne koncesje, jednakże pod warunkiem okazania lojalności wobec państwa i nieangażowania się w działania stojące w sprzeczności z jego interesami. Wskazane okoliczności stwarzały sytuację „pełzającego” konfliktu narodowościowego w regionie przygranicznym, podsycanego przez diasporę ukraińską i wykorzystywanego przez kraje ościenne, która zagrażała bezpieczeństwu wewnętrznemu Rzeczypospolitej i jej terytorialnemu *status quo*, które chciała utrzymać za wszelką cenę.

Szczególny niepokój władz polskich budziły takie oto kwestie związane z emigracją znacznej liczby Ukraińców do ČSR, a także zjawiskami polityczno-narodowymi występującymi w łonie ludności autochtonicznej na Zakarpaciu:

- Przebywanie na terenie Czechosłowacji dużych skupisk żołnierzy ukraińskich rozlokowanych w obozach internowania niedaleko polskiej

⁵⁵ Dowodzą tego np. kwartalne *Sprawozdania z życia mniejszości narodowych*, przeznaczone do obiegu wewnętrznego, które zawierały stały obszerny dział pt. *Ukraińcy w Czechosłowacji*. Zob. CA MSWiA, sygn. K-674.

⁵⁶ Dane za: J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 188.

⁵⁷ Mniejszość ukraińska w II Rzeczypospolitej posiadała legalne partie polityczne wszelkich nurtów i imponującą reprezentację parlamentarną, a także liczne stowarzyszenia kulturalno-oświatowe, organizacje gospodarcze, banki i towarzystwa ubezpieczeniowe oraz dobrze rozwiniętą sieć wydawniczą z szerokim wachlarzem tytułów prasowych.

granicy stwarzało sytuację wyjątkowo niebezpieczną wobec napiętej sytuacji narodowościowej w Galicji Wschodniej i wciąż niezłatwionej kwestii jej prawnej przynależności do II Rzeczypospolitej. Zwłaszcza, iż większość z nich walczyła z Polakami o terytorium tej prowincji i nie pogodziła się z przegraną, a emigracyjni politycy ZUNR nadal zabiegali w krajach Ententy o rozstrzygnięcie tej spornej kwestii na własną korzyść. Pod wpływem tych środowisk pozostawała mniejszości ukraińska w Polsce, która usiłowała wykorzystać tymczasowość *status quo* Galicji Wschodniej, aby pokazać światu niezgodę na poddanie się władzy polskiej. Służyć temu miał bojkot zarządzeń państwowych, a przede wszystkim zorganizowana przez organizację niepodległościową powstałą w Czechosłowacji (UWO) szeroko zakrojona akcja sabotażowo-terrorystyczna, mająca doprowadzić do wybuchu powstania w spornej prowincji⁵⁸. Polacy obawiali się czynnego wsparcia dla tych działań ze strony internowanych wojskowych ukraińskich w ČSR. Ostatecznie sytuacja została opanowana po oficjalnym uznaniu przynależności Galicji Wschodniej do Polski w marcu 1923 roku, a rozpoczęta niedługo potem likwidacja obozów internowania znacznie uspokoiła rząd polski.

- Funkcjonowanie ukraińskiego szkolnictwa wyższego na terenie Czechosłowacji Polacy uważali za wyjątkowo niebezpieczny czynnik, zaogniający sytuację narodowościową w Galicji Wschodniej. Ich zdaniem, stanowiły one inkubatory do rozwoju tendencji narodowych i irredentystycznych importowanych następnie na teren Rzeczypospolitej i przyczyniających się do pogłębiania nastrojów antypolskich. Zwłaszcza, iż Ukraiński Wolny Uniwersytet w Pradze i dwie pozostałe uczelnie przyjmowały dużo młodzieży ukraińskiej z Polski, która miała tam zamkniętą drogę do nauki uniwersyteckiej z powodów politycznych. Wynikało to z zarządzeń władz polskich, które nie tylko zlikwidowały istniejące przed wojną katedry ukraińskie na Uniwersytecie Lwowskim, ale także narzuciły Ukraińcom w pierwszych latach powojennych pewne ograniczenia w dostępie do edukacji uniwersyteckiej. Dotyczyły one tych, którzy walczyli w szeregach UHA z Polakami⁵⁹ i nie posiadali obywatelstwa II RP bądź krajów sprzymierzonych. Sytuacja ta przyczyniła się też do utworzenia w 1921 roku we Lwowie nielegalnego Uniwersytetu Ukraińskiego i Politechniki, które miały poparcie emigracyjnego środowiska ukraińskiego w Pradze. Rozwiązaniem problemu wyjazdów młodych Ukraińców na studia zagraniczne mogło stać się powołanie dla nich szkoły wyższej na terenie Polski, na co jednak rząd nie zdecydował się przez cały okres międzywojenny. Pojawił się też pomysł przeniesienia do Rzeczypospolitej uczelni ukraińskich z terytorium Czechosłowacji, jednak

⁵⁸ O rozmiarach tej akcji może świadczyć liczba około 300 aktów sabotażowo-terrorystycznych (w tym zabójstw) skierowanych przeciwko Polakom i ich mieniu prywatnemu oraz obiektom państwowym, a także Ukraińcom gotowym do współpracy z władzami. Szerzej zob.: A. Stec, *Ukraińska irredenta...*, *op.cit.*, s. 27–30.

⁵⁹ Zarządzenie to *de facto* dotyczyło ogromnej większości młodych Ukraińców, a nie obejmowało tylko tych żołnierzy UHA, którzy wstąpili później do Armii UNR i w jej szeregach walczyli z bolszewikami.

tamtejsza kadra nie podejmowała rozmów na ten temat z emisariuszami rządu polskiego.

- Istnienie na terenie państwa czechosłowackiego bazy wypadowej przeciwko Polsce dla ukraińskich organizacji niepodległościowo-nacjonalistycznych (UWO i OUN) przyczyniało się nie tylko do wzbudzania niepokojów na terenie Galicji Wschodniej, ale także do niemożności zduszenia tendencji irredentystycznych w tej prowincji. Organizacje te kierowały się bowiem jasno wyznaczonym celem, którym było oderwanie od Rzeczypospolitej jej województw południowo-wschodnich i utworzenie tam namiastki własnego państwa. Zmierzały one do niego konsekwentnie poprzez permanentne stosowanie terroru i sabotaży wobec wszelkich struktur władzy i społeczności polskiej, a także zapobieganie jakimkolwiek próbom kompromisu politycznego między oboma narodami, jak również poprzez systematyczną indoktrynację Ukraińców zamieszkałych w Galicji Wschodniej i na Wołyniu. Z obszaru Czechosłowacji przrzucano, bez przeszkód, do Polski nielegalną literaturę propagandową, broń, materiały wybuchowe oraz pieniądze na finansowanie terenowych oddziałów organizacji. A poszukiwani sprawcy zamachów, sabotaży i innych aktów dokonywanych na terenie Rzeczypospolitej znajdowali tam bezpieczne schronienie, wiedząc, iż władze czechosłowackie nie wydadzą ich Polakom (np. bezpośredni sprawca zamachu na ministra Bronisława Pierackiego Hryhorij Macejko). Elita polityczna ČSR znała dobrze cele ukraińskich organizacji niepodległościowo-nacjonalistycznych i je po cichu wspierała – m.in. pozwalając działać im w nieskrępowany sposób na swoim terenie, tak długo dopóki nie zaczęli oni zagrażać także integralności terytorialnej Czechosłowacji. A stało się to w momencie, gdy przywódca OUN, z inspiracji niemieckiej, zdali sobie sprawę, iż utworzenie własnego niepodległego państwa szybciej będzie można osiągnąć na Rusi Podkarpackiej niż w Polsce.
- Narastanie tendencji urainofilskich wśród Rusinów na Zakarpaciu, wspieranych i inicjowanych przez środowiska emigrantów ukraińskich w Czechosłowacji, Rzeczypospolita uznała za wyjątkowo niepokojące. Zjawisko to mogło bowiem zapoczątkować podobne procesy na przygranicznych obszarach po polskiej stronie Karpat, zamieszkałych przez pokrewne im grupy etniczne Hucułów i Lemków, które nie posiadały wyraźnie skryzalizowanej ukraińskiej tożsamości narodowej. Władze polskie stosowały wobec tej ludności politykę wzmacniania odrębności regionalnych i wszelkimi środkami zapobiegały jej unifikacji narodowo-kulturowej z Ukraińcami z Galicji Wschodniej. Dlatego dla Polaków bardzo wygodny byłby rozwój opcji rusińskiej na Zakarpaciu, bądź nawet madziaryzacja tych terenów.
- Uzyskanie statusu autonomicznego przez Ruś Podkarpacką w ramach II Republiki Czechosłowackiej (8 X 1938 r.), władze polskie uznały za akt mogący pobudzać dążenia separatystyczne mniejszości ukraińskiej w Polsce. Zwłaszcza, iż pod wpływem ogłoszenia tego faktu reprezentacja

parlamentarna Ukraińców złożyła w Sejmie Rzeczypospolitej projekt autonomii (9 XII 1938 r.) wzorowany na zakarpackim, przewidujący m.in. powołanie własnego rządu oraz sił zbrojnych⁶⁰. Polacy dobrze zdawali sobie sprawę z tego, iż przegłosowanie przez parlament tego projektu stanowiłoby zapewne pierwszy krok do oderwania ziem zamieszkałych przez mniejszość ukraińską od państwa polskiego. Ponadto wydarzenia na Rusi Podkarpackiej wzbudzały duże emocje w środowisku Ukraińców w Polsce. Traktowano je bowiem jako załączek niepodległości, swoisty Piemont, z którego tendencje wolnościowe rozleją się na pozostałe ziemie zamieszkałe przez ludność ukraińską. Wywołały one masowe demonstracje poparcia w kilku dużych miastach Galicji Wschodniej. Zaś niemała grupa osób przekroczyła nielegalnie granicę czechosłowacką, aby zasilić kadry urzędniczo-wojskowe autonomii zakarpackiej⁶¹. Władze Rzeczypospolitej były bardzo zaniepokojone tymi zjawiskami, zwłaszcza, iż rząd A. Wołoszyna, pod wpływem agitatorów z OUN, obrał kurs na całkowitą ukrainizację prowincji, przyjął oficjalnie ideologię nacjonalistyczną, a także niebezpiecznie zbliżył się z Niemcami, którzy otworzyli tu konsulat i pełnili funkcje doradców wojskowych⁶². Aby przeciwdziałać zaistniałym faktom politycy polscy postanowili poprzeć pretensje węgierskie do Zakarpacia⁶³.

Wymienione czynniki nie tylko nasilały w znacznym stopniu tendencje separatystyczne wśród ludności ukraińskiej zamieszkałej na obszarach należących do państwa polskiego, ale także przyczyniały się do zaognienia stosunków wzajemnych między II Rzeczpospolitą a Czechosłowacją właściwe przez cały okres międzywojenny.

5. Stosunki czechosłowacko-polskie w kontekście ukraińskim

Zarówno Czechosłowacja jak i Polska pojawiły się w powojennej Europie jako kraje nowe, posiadające podobne położenie geopolityczne wobec głównych ośrodków siły na Starym Kontynencie i mające zbliżone problemy z mniejszościami narodowymi na swoim terytorium oraz roszczeniami do znacznych połaci ziemi wysuwanych przez kraje ościenne. Poza tym dzieliło je bardzo dużo. Jak się okazało, zbyt wiele, aby osiągnąć trwałe kompromisy i nawiązać owocną współpracę.

Do głównych sprzeczności interesów politycznych obu krajów należały:

- Odmienna wizja ładu geopolitycznego w powojennej Europie. Otóż ČSR postrzegała go jako zrównoważony układ sił między dwoma głównymi potęgami Rosją (ZSRR) a Niemcami. Oznaczało to, iż państwo rosyjskie nie może być osłabiane terytorialnie na przykład poprzez wspieranie separatyzmów wewnętrznych, aby mogło stać odpowiednią przeciwwagą

⁶⁰ Szerzej zob.: T. Płonka, *Działalność parlamentarna Wasyla Mudrego w latach 1935–1939*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2003, nr 9, s. 70–71.

⁶¹ С. Віднянський, *Закарпаття...*, *op.cit.*, s. 191.

⁶² *Ibidem*, s. 196.

⁶³ Polacy poparli np. pierwszy rząd autonomiczny A. Brodija o tendencjach prowęgierskich, dążący po cichu do przyłączenia Zakarpacia do Węgier. Jak się później okazało wspierali oni finansowo niektórych jego polityków, łącznie z premierem. Zob.: *ibidem*, s. 190.

dla narastającego imperializmu niemieckiego, zagrażającego zarówno Polsce jak i Czechosłowacji. Z kolei Polacy widzieli Rosję jako kraj demokratyczny okrojony do obszarów *stricte* etnicznych, uznający prawa narodów dawnego imperium do samodzielnego bytu⁶⁴. A w rezultacie nie odgrywający większej roli politycznej. Zaś przed ekspansjonistyczną polityką Niemiec swoistą zaporę miałyby stanowić, według nich, blok ściśle współpracujących ze sobą państw leżących w Europie Środkowej i Wschodniej. Wobec zaznaczonych sprzeczności w kwestii rosyjskiej, nie mogła powieść się próba pozyskania władz czechosłowackich dla ruchu prometejskiego, podjęta przez Polaków w 1926 roku⁶⁵.

- Oba kraje różniły się zasadniczo poglądami w kwestii możliwości zaistnienia niepodległej Ukrainy. Politycy czechosłowaccy twierdzili, iż powstanie państwa ukraińskiego zbyt osłabiłoby Rosję, popierali więc autonomię narodowo-kulturalną ziem zamieszkałych przez Ukraińców w ramach federacji rosyjskiej. Natomiast w planach geopolitycznych Polski niezależna Ukraina Naddnieprzańska stanowiła rolę kluczową. Polacy uważali bowiem, iż budowa bloku niezależnych państw oddzielających Rzeczpospolitą od Rosji, którego główną podporę stanowiłoby niezależne i sprzymierzone z Polską państwo ukraińskie, najlepiej zabezpieczyłoby ich przed ekspansjonizmem rosyjskim.
- Czechosłowacja i Polska różnie postrzegały rolę Węgier w powojennej Europie Środkowej. Politycy polscy utrzymywali przyjazne stosunki z państwem węgierskim. Dążyli też do osiągnięcia wspólnej granicy między obu krajami, co wiązało się z poparciem w okresie pomonachijskim roszczeń terytorialnych wysuwanych przez Węgrów do Zakarpacia. Zaś ČSR, w obawie przed pretensjami Węgier do znacznych połaci ziemi, które weszły w skład państwa czechosłowackiego (nie tylko Ruś Podkarpacka, ale i południowy pas Słowacji) dążyła do izolacji tego kraju w Europie Środkowej, a nawet montowania bloku politycznego skierowanego przeciwko niemu. Ostatecznie udało się go zawiązać, z inicjatywy E. Beneša, dopiero w 1933 roku jako tzw. Małą Ententę, w której skład weszły, poza Czechosłowacją, Jugosławia i Rumunia⁶⁶. Polsce, z wiadomych powodów, nie zaproponowano członkostwa w tym gremium.

Wskazane rozbieżności polityczne między Polską a Czechosłowacją wynikały z odmiennie postrzeganych priorytetów bezpieczeństwa każdego z państw i rzutowały w zasadniczy sposób na możliwość współpracy obu krajów. Jedyńm punktem stycznym było stale narastające zagrożenie niemieckie. Pomimo to nie doszło do żadnego współdziałania nawet na tym kierunku. Czesi uważali, iż jeśli

⁶⁴ Szerzej o polityce polskiej wobec Rosji zob.: A. Nowak, *Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733–1921)*, Kraków 1999, s. 317–348; idem, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków, s. 458–501.

⁶⁵ A. A. Zięba, *op.cit.*, s. 253–254.

⁶⁶ Po powstaniu tzw. Ententy Bałkańskiej (Grecja, Jugosławia, Rumunia, Turcja) w 1934 roku rola bloku ME w polityce europejskiej została znacznie osłabiona. H. Batowski, *op.cit.*, s. 211–212.

umiejętnie skierują pretensje Niemiec w stronę państwa polskiego to tym samym odsuną podobne niebezpieczeństwo od swoich granic. Posunęli się nawet do tego, iż ich czołowi politycy (T. Masaryk i E. Beneš) otwarcie mówili o konieczności rewizji obszaru II Rzeczypospolitej na korzyść Niemców⁶⁷.

Całości problemu dopełniał jeszcze poważny zatarg graniczny czechosłowacko-polski o Śląsk Cieszyński, Spisz i Orawę. Otóż wskazane ziemie Czesi zajęli w styczniu 1919 r., w momencie, gdy Polacy byli zaangażowani w wojnę z Ukraińcami o Galicję Wschodnią, a dalsze rozstrzygnięcia dyplomatyczne w tej sprawie przebiegały w czasie najtrudniejszego etapu wojny polsko-bolszewickiej. Ostatecznie sporne tereny zostały podzielone przez Konferencję Ambasadorów z korzyścią dla Czechosłowacji. W ten sposób ok. 100 tys. ludności polskiej weszło w skład ČSR, gdzie została ona poddana polityce asymilacyjnej⁶⁸. Spór ten ciągnął się aż do czasu, gdy wojsko polskie, wykorzystując osłabienie państwa czechosłowackiego po układzie monachijskim, w październiku 1938 roku zajęło sporne tereny.

Zaznaczone powyżej czynniki miały zasadniczy wpływ na wybór linii politycznej władz Czechosłowacji stosowanej w praktyce wobec państwa polskiego. Chodziło o osłabianie pozycji Polski na arenie międzynarodowej oraz naruszanie jej kruchej stabilności wewnętrznej. Jednym z głównych narzędzi tej polityki stało się wspieranie tendencji separatystycznych występujących wśród mniejszości ukraińskiej w Polsce. Politycy czechosłowaccy unikali przy tym bezpośredniego zaangażowania w tej sprawie, starając się działać zakulisowo, aby nie wejść w otwarty konflikt z Polakami⁶⁹. Czynili to przede wszystkim poprzez zaangażowanie w pomoc emigracji ukraińskiej, wiedząc, iż znaczna jej część jest wrogo nastawiona do państwa polskiego i ma znaczący wpływ na rodaków tam zamieszkałych. Władze czechosłowackie miały świetne rozeznanie w sytuacji narodowościowej panującej w Galicji Wschodniej, a działalność polityczna mniejszości ukraińskiej była stale monitorowana poprzez sieć zaufanych i dobrze opłacanych informatorów⁷⁰. Jednym z nich był emigrant ukraiński Roman Smal-Stocki, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, czynnie zaangażowany w ruch prometejski (przewodniczący warszawskiego Klubu Prometeusz i sekretarz Ukraińskiego Instytutu Naukowego), posiadający bardzo dobre kontakty z władzami II RP, ale także pozostający w przyjaznych stosunkach z ambasadorem ČSR w Warszawie Václavem Girsą⁷¹.

Ta linia polityczna władz czechosłowackich zaznaczyła się już w czasie wojny polsko-ukraińskiej o Galicję Wschodnią. Usiłowały one wtedy zakulisowo wspierać Ukraińców, poprzez dostarczanie im broni i innych potrzebnych materiałów dla

⁶⁷ *Polska polityka zagraniczna w latach 1926–1932, na podstawie tekstów min. Józefa Becka*, oprac. A. M. Cienciala, Paryż 1990, s. 34–42.

⁶⁸ Dane za: H. Batowski, *op.cit.*, s. 132.

⁶⁹ A. A. Zięba, *op.cit.*, s. 139.

⁷⁰ Potwierdzają to raporty dyplomatyczne ambasady czechosłowackiej w Warszawie, zob.: J. Tomaszewski, *Kwestia ukraińska w Polsce międzywojennej w czechosłowackich raportach dyplomatycznych*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, t. 3, s. 235–244.

⁷¹ A. A. Zięba, *op.cit.*, s. 254.

armii, a także delegowanie grupy oficerów, która miała wzmocnić UHA⁷². A wobec przegranej batalii o ziemie zachodnioukraińskie politycy ZUNR wysunęli nawet pomysł federacji własnego kraju z ČSR. Prowadzili na ten temat rozmowy w Paryżu z E. Benešem, ale bez skutku⁷³. Politycy czechosłowaccy nie zamierzali jednak angażować się w czynny konflikt z Polską na tym tle, a raczej „zagrać” tą sprawą w czasie rozmów z Polakami na temat wspólnej granicy.

W okresie międzywojennym miały też miejsce próby zbliżenia między Rzeczpospolitą a Czechosłowacją. Jednakże były one nieliczne i nie posiadały realnego oraz długofalowego wpływu na poprawę wzajemnych stosunków. Większość zawiązanych rozmów dyplomatycznych, poza poruszaniem kwestii zasadniczych, dotykała w jakiś sposób także spraw ukraińskich bądź bezpośrednio ich dotyczyła, co dowodzi wyjątkowego znaczenia tego zagadnienia w obopólnych relacjach. Wśród nich znalazły się:

- Próba nawiązania wzajemnych kontaktów zainicjowana przez J. Piłsudskiego w grudniu 1918 r. W liście wysłanym do prezydenta T. Masaryka podkreślił on konieczność przyjaznej współpracy między obu narodami⁷⁴. Marszałek chciał w ten sposób zabezpieczyć sobie neutralność władz Czechosłowacji wobec toczącej się na wschodzie wojny polsko-ukraińskiej.
- Umowa polityczna pomiędzy Polską a Czechosłowacją podpisana 6 XI 1921 roku w Pradze przez ministrów spraw zagranicznych obu krajów Konstantego Skirmunta i Edvarda Beneša⁷⁵. Polacy w zamian za uznanie praw Czechów do Śląska Cieszyńskiego i przyrzeczenie niepopierania separatyzmu słowackiego, uzyskali uznanie granicy wschodniej określonej traktatem ryskim oraz *désintéressement* ČSR w kwestii Galicji Wschodniej, a ponadto obietnicę pomocy dyplomatycznej w sprawie przyznania II RP tej prowincji. Wiązało się to z wycofaniem się władz czechosłowackich z popierania politycznej działalności emigracji ZUNR na swoim terytorium. Ta umowa mogła stanowić przełom we wzajemnych stosunkach, zwłaszcza iż została poprzedzona traktatem handlowym podpisanym 20 X, jednak nie została ratyfikowana i nigdy nie weszła w stadium realizacji.
- W 1934 roku władze Czechosłowacji na mocy specjalnej umowy przekazały Polsce niezwykle cenny zbiór około trzech tysięcy tajnych dokumentów Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (tzw. archiwum Senyka), które zostały przejęte przez czechosłowackie organy bezpieczeństwa podczas aresztowania członka Prowodu OUN – Omelana Senyka ps. „Kanceler”. Niektóre z nich były wykorzystane w tzw. procesie warszawskim 1935–1936 kierownictwa krajowego OUN po zabójstwie ministra B. Pierackiego.

⁷² Władze ČSR w zamian za broń i inną pomoc otrzymywały ropę z Zagłębia Borysławskiego. С. Віднян-ський, *Українське питання...*, *op.cit.*, s. 48–49.

⁷³ М. Литвин, *Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2008, № 17, s. 108.

⁷⁴ Zob. list J. Piłsudskiego do T. Masaryka z 12 XII 1918 r. [w:] P. Wandycz, *Polska a zagranica*, Paryż 1986, s. 237–238.

⁷⁵ Szerzej zob.: H. Batowski, *op.cit.*, s. 132–133; P. Wandycz, *U źródeł paktu Skirmunt-Benesz* [w:] idem, *Polska...*, *op.cit.*, s. 40–48.

A poznanie całości dokumentacji tego archiwum przyczyniło się niewątpliwie do czasowego rozbicia organizacji na terenie Polski oraz zablokowania jej działalności przez władze czechosłowackie na swoim terytorium. Wspólnotę interesów obu państw w tej kwestii podkreślił minister E. Beneš na posiedzeniu Ligi Narodów w Genewie (10 XII 1934 r.), stwierdzając, że: „... akcja polityczna ukraińskich terrorystów, która wg. podejrzeń władz polskich skierowana jest przeciwko terytorium polskiemu, godzi również w pewne części terytorium czechosłowackiego. Jak z tego wynika interesy obu państw pod tym względem są jednakowe, w czym zgodne są główne linie ogólnej polityki czechosłowackiej”⁷⁶. Niestety to współdziałanie nie trwało długo. Po podpisaniu przez Polskę paktu o nieagresji z Niemcami władze czechosłowackie, czując się zagrożone tym faktem, ponownie złagodziły kurs wobec nacjonalistów ukraińskich⁷⁷.

Natomiast przez cały okres międzywojenny nigdy nie doszło do podpisania umowy sojuszniczej między obu krajami, gdyż Czechosłowacja obawiała się, iż mogłaby ona narazić jej interesy polityczne w Europie, wplątując ją w ewentualny konflikt z ZSRR lub Niemcami po stronie Polski.

6. Uwagi końcowe

Zagadnienie ukraińskie stanowiło stały element w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939. Należy jednak postrzegać go w odpowiednich proporcjach na tle całokształtu skomplikowanego problemu wzajemnych relacji między tymi krajami. A były one uwarunkowane przede wszystkim przeciwstawnością celów polityki zagranicznej obu państw oraz sporami granicznymi. Ponadto Czesi byli przekonani, iż granice Polski są nietrwałe, zagrożone zarówno od wschodu, jak i zachodu. Polacy również uważali państwo czechosłowackie za sezonowe, narażone na separatyzmy wewnętrzne (słowacki, rusińsko-ukraiński) oraz zagrożone przez roszczenia niemieckie i węgierskie. Praga negatywnie postrzegała przyjazne stosunki węgiersko-polskie oraz zbliżenie Rzeczypospolitej z Niemcami w 1934 roku. Polska zaś stale protestowała przeciwko polityce asymilacyjnej wobec mniejszości polskiej na Śląsku Cieszyńskim. Czesi z kolei popierali wszelkie ruchy, które mogłyby rozsadzić Polskę od wewnątrz, a ich członkom udzielali schronienia na swoim terytorium (nacjonaści ukraińscy, członkowie KPP oraz opozycja antysanacyjna). Polacy za to podsycali antyczeskie nastroje wśród nacjonalistów słowackich oraz wspierali ich dążenia separatystyczne. Oba kraje były do tego stopnia zantagonizowane, iż nie były w stanie współdziałać nawet wobec zagrożenia rewizjonizmem niemieckim i wypracować wspólnej polityki obronnej.

⁷⁶ CA MSWiA, *Sprawozdania...*, sygn. K-674/I-35, k. 18–19.

⁷⁷ L. Kulińska, *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Kraków 2009, s. 135.

SUMMARY

Politics of Czechoslovakia in View of Ukrainian Issues in the Context of Czechoslovak-Polish Relations in the years 1918-1938. Outline of Aspects

International relations between Czechoslovakia and Poland were not at their best between 1918 and 1938. It was due to the contrary goals of both countries' foreign policy and border dispute. The main theme of disagreement was perception of Russian matter. Czechoslovak politicians wanted Russia to become the main element of geopolitical order in post-war Europe, which would constitute a proper counter-balance for growing power of Germany. This is due to their lack of acceptance for possibility of creating an independent Ukrainian national state. In turn, one of the priority of Polish foreign policy was to break Russia into small nation states and the reduction of former tsarist empire to purely ethnic grounds. Grounds of Central Ukraine were supposed to play a crucial role here. A different vision of the political system in Central Europe and the competition for the role of a regional leader in this part of Old Continent should be also added to the discrepancies between the two counties.

Czechoslovakia was largely responsible for the shape of the relationship with Poland. It was consequently trying to weaken Polish position on the international area and to destabilize its internal situation. One of the main tools of this policy became supporting of separatist tendencies and strengthening anti-Polish sentiment that was found among more than five million Ukrainian minority in Second Republic of Poland. At the same time, the policy was implemented in such a way that it did not lead to an open conflict with Poles. For this purpose they used the Ukrainian emigration environment located in Czechoslovakia, which was overwhelmingly hostile towards Poland and Poles and it also had significant influence on fellow countrymen residing there. It could also count on far-reaching assistance of Czechoslovak authorities and facilitations concerning cultural, educational, scientific, and especially political activities. In this environment were born independence organizations Ukrainian Military Organization and Organization of Ukrainian Nationalists, which aim was to detach south-east lands from Poland with the tacit consent of Czechoslovak politicians.

Key words: Czechoslovakia, Ukraine, Second Republic of Poland, Ukrainian issue.

